

“Xotin-qizlar ilmda: tiklanish, yuksalish va taraqqiyot sari qadamlar” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materillari to‘plami. NamDPI – 2026-yil, 11-fevral

**TALABALAR TANQIDIY TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHDA
METAKOGNITIV YONDASHUV**

Eraliyeva Dilnoza Oybek qizi

Namangan viloyati pedagogik mahorat markazi Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar va tillarni o‘qitish metodikasi kafedrasida o‘qituvchisi

e-mali: oybekovnaaa@mail.ru

tel: 94-908-57-57

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18673410>

Annotatsiya. Ushbu maqolada oliy ta’lim tizimida talabalarning tanqidiy tafakkurini rivojlantirishda metakognitiv yondashuvning ahamiyati va samaradorligi tahlil qilingan. Zamonaviy ta’lim paradigmasida talabalarning mustaqil fikrlash, muammolarni hal qilish va axborotni tanqidiy baholash ko‘nikmalari alohida ahamiyat kasb etmoqda. Maqolada metakognitsiya tushunchasi, uning tarkibiy qismlari, tanqidiy tafakkur bilan o‘zaro bog‘liqligi hamda ta’lim jarayonida qo‘llanilishi masalalari atroflicha ko‘rib chiqilgan. Metakognitiv strategiyalar talabalarning o‘z fikrlash jarayonlari ustidan nazorat o‘rnatish, o‘z bilimlarini baholash va o‘rganish strategiyalarini maqsadga muvofiq tanlash imkoniyatini beradi. Tadqiqotda metakognitiv yondashuvning pedagogik amaliyotda amalga oshirilishi uchun amaliy tavsiyalar hamda bu yondashuv orqali talabalarning akademik yutuqlarini oshirish yo‘llari taqdim etilgan.

Kalit so‘zlar: metakognitsiya, tanqidiy tafakkur, oliy ta’lim, o‘z-o‘zini tartibga solish, o‘z-o‘zini baholash, refleksiv tafakkur, kognitiv strategiyalar.

Аннотация. В данной статье анализируется важность и эффективность метакогнитивного подхода в развитии критического мышления студентов в системе высшего образования. В современной образовательной парадигме особое значение придается навыкам самостоятельного мышления, решения проблем и критической оценки информации. В статье всесторонне рассматривается концепция метакогниции, ее компоненты, связь с критическим мышлением и применение в образовательном процессе. Метакогнитивные стратегии позволяют студентам контролировать собственные мыслительные процессы, оценивать свои знания и выбирать соответствующие стратегии обучения. В исследовании приводятся практические рекомендации по внедрению метакогнитивного подхода в педагогическую практику и способы повышения успеваемости студентов с помощью этого подхода.

Ключевые слова: метакогниция, критическое мышление, высшее образование, саморегуляция, самооценка, рефлексивное мышление, когнитивные стратегии.

Abstract. This article analyzes the importance and effectiveness of the metacognitive approach in developing students' critical thinking in the higher education system. In the modern educational paradigm, students' independent thinking, problem-solving, and critical evaluation of information skills are of particular importance. The article comprehensively examines the concept of metacognition, its components, its relationship with critical thinking, and its application in the educational process. Metacognitive strategies allow students to control their own thinking processes,

“Xotin-qizlar ilmda: tiklanish, yuksalish va taraqqiyot sari qadamlar” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materillari to‘plami. NamDPI – 2026-yil, 11-fevral

evaluate their knowledge, and choose learning strategies appropriately. The study provides practical recommendations for the implementation of the metacognitive approach in pedagogical practice and ways to increase students' academic achievement through this approach.

Keywords: *metacognition, critical thinking, higher education, self-regulation, self-assessment, reflective thinking, cognitive strategies.*

Kirish. XXI asr ta'lim tizimi oldida turgan eng muhim vazifalardan biri mustaqil, tanqidiy fikrlay oladigan va o'z bilish jarayonlarini boshqara biladigan shaxsni shakllantirish hisoblanadi. Zamonaviy axborot jamiyatida bilimlarning tez eskirishi va yangi ma'lumotlarning doimiy ravishda paydo bo'lishi talabalardan faqat tayyor bilimlarni egallashni emas, balki bu bilimlarni tanqidiy baholash, tahlil qilish va amalda qo'llash ko'nikmalarini talab etadi. Aynan shu nuqtai nazardan metakognitiv yondashuv tanqidiy tafakkurni rivojlantirishning eng samarali vositalaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Metakognitsiya tushunchasi birinchi marta 1970-yillarda amerikalik psixolog Jon Flavell tomonidan ilmiy muomalaga kiritilgan bo'lib, u “o'z bilish jarayonlari haqida bilim va bu jarayonlarni boshqarish” deb ta'riflangan. Metakognitiv ko'nikmalar talabalarining o'z fikrlash uslublari, xotira mexanizmlari va muammolarni yechish strategiyalari haqida ongli bo'lishlarini ta'minlaydi. Bu esa o'z navbatida tanqidiy tafakkurning asosiy komponentlaridan biri hisoblanadi. [1]

Metakognitsiya ikki asosiy komponentdan iborat: metakognitiv bilim va metakognitiv tartibga solish. Metakognitiv bilim o'z kognitivlik xususiyatlari, vazifalarning tabiati va turli strategiyalarning samaradorligi haqidagi bilimlarni o'z ichiga oladi. Metakognitiv tartibga solish esa rejalashtirish, monitoring va baholash kabi faoliyatlarni qamrab oladi. Tanqidiy tafakkur esa axborotni tahlil qilish, baholash, sintez qilish va asosli xulosalar chiqarish qobiliyati sifatida aniqlanadi. Bu jarayon shubha qilish, savol berish, turli nuqtai nazarlarni ko'rib chiqish va mantiqiy asoslar bilan fikr yuritishni o'z ichiga oladi. Metakognitsiya va tanqidiy tafakkur o'rtasidagi bog'liqlik shundan iboratki, metakognitiv ko'nikmalar talabalarining o'z fikrlash jarayonlarini kuzatish va nazorat qilish orqali tanqidiy tafakkurni mustahkamlaydi. [2] Zamonaviy ta'lim psixologiyasi tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, yuqori darajadagi metakognitiv ko'nikmalarga ega bo'lgan talabalar murakkab muammolarni samaraliroq hal qiladi, o'z xatolarini tezroq aniqlaydi va tuzatadi hamda yangi bilimlarni chuqurroq o'zlashtiradi. Ular faqat “nima?” degan savolga javob berishda qolmasdan, “qanday?” va “nima uchun?” savollariga ham javob topishga intiladi.

Metakognitiv yondashuvning ta'limdagi qo'llanilishi bir necha asosiy tamoyillarga asoslanadi. Birinchidan, o'z-o'zini anglash tamoyili talabalarining o'z bilish jarayonlari, kuchli va zaif tomonlari haqida ongli bo'lishlarini nazarda tutadi. Bu jarayon orqali talabalar o'z fikrlash uslublarini taniy boshlaydi va qaysi vazifalar uchun qaysi strategiyalar maqbulligini aniqlashni o'rganadilar. Ikkinchidan, rejalashtirish tamoyili talabalarni vazifani bajarishdan oldin maqsadlarni aniq belgilash, zarur resurslarni aniqlash va harakatlar ketma-ketligini ishlab chiqishga o'rgatadi. Samarali rejalashtirish akademik muvaffaqiyatning muhim omili hisoblanadi, chunki u tasodifiy harakatlarni kamaytiradi va maqsadga yo'naltirilgan faoliyatni ta'minlaydi. Uchinchidan, monitoring tamoyili talabalarining o'z faoliyatlari jarayonida doimiy nazorat o'rnatishlarini talab etadi. Bu vazifani bajarish davomida o'z harakatlarini kuzatish, xatolarni o'z vaqtida aniqlash va strategiyalarni zarur hollarda o'zgartirishni o'z ichiga oladi. Monitoring jarayoni talabalarining moslashuvchanligini oshiradi va

“Xotin-qizlar ilmda: tiklanish, yuksalish va taraqqiyot sari qadamlar” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materillari to‘plami. NamDPI – 2026-yil, 11-fevral

noto‘g‘ri yo‘lda davom etishning oldini oladi. To‘rtinchidan, baholash tamoyili vazifa tugagandan keyin natijaviy tahlil qilish, muvaffaqiyatlar va qiyinchiliklar sabablarini aniqlash hamda kelajakdagi yaxshilanish yo‘llarini belgilashni nazarda tutadi. O‘z-o‘zini baholash ko‘nikmalari talabalarning mustaqilligini oshiradi va doimiy takomillashuv uchun asos yaratadi. [3]

Talabalarning metakognitiv ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun o‘qituvchilar bir qator amaliy strategiyalardan foydalanishlari mumkin. Eng samarali usullardan biri reflektiv jurnallar yuritishdir. Talabalar darslardan keyin o‘z tajribalarini, tushunchalari va qiyinchiliklarini yozib borishlari orqali o‘z bilish jarayonlari ustida mulohaza yuritishni o‘rganadilar. Bu usul nafaqat metakognitiv ongni rivojlantiradi, balki yozma nutq ko‘nikmalarini ham mustahkamlaydi. Baland ovozda fikrlash protokoli ham samarali metakognitiv strategiya hisoblanadi. Bu usulda talabalar muammoni yechish jarayonida o‘z fikrlarini baland ovozda ifodalaydilar, bu esa fikrlash jarayonini ko‘rinadigan va tahlil qilinadigan qiladi. O‘qituvchilar esa bu jarayonni kuzatish orqali talabalarning qayerda qiyinalayotganini aniqlash va zarur yordamni ko‘rsatish imkoniga ega bo‘ladilar. O‘zaro o‘rgatish usuli ham metakognitiv ko‘nikmalarni rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Talabalar bir-birlariga tushuntirishlari jarayonida o‘z bilimlarini qayta ko‘rib chiqishlari, tuzatishlari va ‘chuqurlashtirishlari lozim bo‘ladi. Bu nafaqat tushuntirayotgan talabaning, balki tinglovchilarning ham metakognitiv faolligini oshiradi. Muammoli vaziyatlar va amaliy loyihalar talabalarni turli xil yondashuvlarni sinab ko‘rishga, xatolar qilishga va ulardan saboq olishga undaydi. Real hayotiy muammolar ustida ishlash jarayonida talabalar nafaqat predmet bilimlarini, balki o‘z fikrlash jarayonlarini boshqarish ko‘nikmalarini ham rivojlantiradilar. [4]

Metakognitiv ko‘nikmalar tanqidiy tafakkurning bir necha jihatlarini bevosita qo‘llab-quvvatlaydi. Birinchidan, talabalar axborotni qabul qilishda passiv pozitsiyadan faol pozitsiyaga o‘tadilar. Ular endi tayyor ma’lumotlarni shunchaki yod olishda qolmasdan, bu ma’lumotlarning manbalari, ishonchliligi va dolzarbligi haqida savol qo‘yadilar. Ikkinchidan, metakognitiv ongga ega talabalar turli nuqtai nazarlarni ko‘rib chiqishga va taqqoslashga qodir bo‘ladilar. Ular o‘z qarashlarini mutlaqlashtirmasdan, muqobil yechimlar va tushunchalar mavjudligini tan oladilar. Bu ko‘p tomonlama fikrlashni rivojlantiradi va intellektual moslashuvchanlikni oshiradi. Uchinchidan, metakognitsiya argumentatsiya va dalillarga asoslangan fikr yuritish ko‘nikmalarini mustahkamlaydi. Talabalar o‘z pozitsiyalarini asoslash zarurligi bilan duch kelganlarida, ular mantiqiy ketma-ketlikni, dalillarning kuchini va xulosalarning asosligini baholashni o‘rganadilar. To‘rtinchidan, xatolar va noto‘g‘ri tushunchalar haqida ongli bo‘lish qobiliyati tanqidiy tafakkurning muhim jihati hisoblanadi. Metakognitiv monitoring talabalarning o‘z tafakkuridagi kamchiliklarni aniqlash va ularni tuzatish uchun qo‘shimcha resurslar izlashga yordam beradi. [5]

Bir qator xalqaro va mahalliy tadqiqotlar metakognitiv yondashuvning talabalarning akademik yutuqlariga ijobiy ta’sirini tasdiqlaydi. Metakognitiv strategiyalardan foydalanuvchi talabalar imtihonlarda yuqoriroq natijalar ko‘rsatadilar, murakkab mavzularni yaxshiroq tushunishlari va bilimlarni yangi kontekstlarga muvaffaqiyatli transfer qilishlari kuzatilgan. Shuningdek, metakognitiv ko‘nikmalar talabalarning motivatsiyasi va o‘z-o‘ziga ishonchini oshiradi. O‘z bilish jarayonlarini boshqara oladigan talabalar o‘rganishda ko‘proq nazoratga ega ekanliklarini his qiladilar va qiyinchiliklarga duch kelganda tezda taslim bo‘lmaydilar. Ular qiyinchilikni bartaraf etish yo‘llarini mustaqil izlashga qodir bo‘ladilar. Ayniqsa, zaif akademik ko‘rsatkichlarga ega talabalar uchun

“Xotin-qizlar ilmda: tiklanish, yuksalish va taraqqiyot sari qadamlar” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materillari to‘plami. NamDPI – 2026-yil, 11-fevral

metakognitiv treninglar ayniqsa foydali bo‘lishi isbotlangan. Ko‘pincha bu talabalarning muammosi bilim yetishmasligi emas, balki samarali o‘rganish strategiyalari va o‘z-o‘zini tartibga solish ko‘nikmalarining yetishmasligi bilan bog‘liq. Metakognitiv yondashuv aynan shu kamchilikni bartaraf etishga qaratilgan.

Metakognitiv yondashuvni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun o‘qituvchilarning maxsus tayyorgarligi zarur. O‘qituvchilar birinchi navbatda o‘zlari metakognitiv ko‘nikmalarga ega bo‘lishlari va o‘z pedagogik faoliyatlari ustida refleksiya qilishlari kerak. Ular talabalar bilan suhbatlarda ochiq savollar berishni, fikrlash jarayonlarini rag‘batlantirishni va tayyor javoblar berishdan qochishni o‘rganishlari lozim. O‘qituvchilar uchun muhim vazifa talabalarni metakognitiv strategiyalarga bosqichma-bosqich o‘rgatish va bu strategiyalarni turli fanlar va kontekstlarda qo‘llash imkoniyatini yaratishdir. Ular talabalarning harakatlarini nafaqat to‘g‘ri yoki noto‘g‘ri deb baholamasdan, fikrlash jarayonlarini baholashlari va rivojlantirish yo‘llarini ko‘rsatishlari zarur. Shuningdek, baholash tizimlari ham o‘zgartirilishi kerak. An’anaviy testlar asosan yakuniy bilimlarni baholashga qaratilgan, metakognitiv yondashuv esa jarayonni baholashni talab etadi. Portfolio, loyihaviy ishlar, reflektiv hisobotlar va o‘z-o‘zini baholash formalari yanada keng qo‘llanilishi kerak.

Xulosa. Metakognitiv yondashuv zamonaviy oliy ta’limda talabalarning tanqidiy tafakkurini rivojlantirishning eng samarali strategiyalaridan biri hisoblanadi. Bu yondashuv talabalarni nafaqat bilimlar bilan qurollantirishga, balki bu bilimlarni qanday olish, baholash va qo‘llash kerakligini o‘rgatishga qaratilgan. Metakognitiv ko‘nikmalar talabalarning mustaqil o‘rganuvchilar sifatida shakllanishiga, akademik muvaffaqiyatlariga va hayotdagi murakkab muammolarni hal qilish qobiliyatlariga sezilarli hissa qo‘shadi. Ta’lim tizimida metakognitiv yondashuvni joriy etish o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini, o‘quv dasturlari va baholash tizimlarining qayta ko‘rib chiqilishini talab etadi. Biroq bu yo‘ldagi harakatlar uzoq muddatli samaradorlikka ega bo‘lib, XXI asr talablariga javob beradigan bilimdon, tanqidiy fikrlovchi va hayot davomida o‘rganishga qodir shaxslarni tarbiyalash imkonini beradi. Kelajakda metakognitiv yondashuvning turli fanlar va ta’lim bosqichlarida qo‘llanilishini tadqiq etish, mahalliy sharoit va milliy xususiyatlarni hisobga olgan holda metakognitiv strategiyalarni ishlab chiqish va ularning samaradorligini empirik tadqiqotlar orqali tasdiqlash muhim vazifalar hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Flavell, J. H. (1979). Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive-developmental inquiry. *American Psychologist*, 34(10), 906-911.
2. Schraw, G. , & Dennison, R. S. (1994). Assessing metacognitive awareness. *Contemporary Educational Psychology*, 19(4), 460-475.
3. Veenman, M. V. , Van Hout-Wolters, B. H. , & Afflerbach, P. (2006). Metacognition and learning: Conceptual and methodological considerations. *Metacognition and Learning*, 1(1), 3-14.
4. Kuhn, D. , & Dean, D. (2004). Metacognition: A bridge between cognitive psychology and educational practice. *Theory into Practice*, 43(4), 268-273.
5. Pintrich, P. R. (2002). The role of metacognitive knowledge in learning, teaching, and assessing. *Theory into Practice*, 41(4), 219-225.